

VAI TRÒ BẠN ĐỌC CỦA HỌC SINH VỚI HOẠT ĐỘNG DẠY HỌC TÁC PHẨM VĂN CHƯƠNG Ở TRƯỜNG PHỔ THÔNG

Lê Quang Hùng¹

TÓM TẮT

Xem học sinh là bạn đọc là một quan điểm tích cực, đem lại nhiều thay đổi trong hoạt động dạy học tác phẩm văn chương ở các phương diện: nguyên lý dạy học tác phẩm, cơ chế và quá trình dạy học, hệ phương pháp, thiết kế dạy học và các tiêu chí đánh giá giờ học. Tận dụng và phát huy triệt để những thay đổi tích cực mà quan điểm này đem lại sẽ góp phần không nhỏ trong việc đẩy mạnh công cuộc đổi mới và nâng cao chất lượng, hiệu quả dạy học Ngữ văn ở trường phổ thông.

Từ khóa: Bạn đọc sáng tạo, học sinh là bạn đọc

1. Mở đầu

Trước đây, việc dạy học tác phẩm văn chương trong nhà trường phổ thông là một cơ chế khá phiến diện bởi học sinh bị tách khỏi những quan hệ vốn có và phải có với tác phẩm, nhà văn... Trong cơ chế đó, học sinh là khách thể thụ động của quá trình nhận thức, tiếp nhận tác phẩm. Hoạt động dạy – học chủ yếu chỉ là sự truyền thụ một chiều từ giáo viên đến học sinh.

Đổi mới phương pháp dạy học Ngữ văn với quan điểm xem học sinh là bạn đọc đã đặt học sinh vào vị thế bình đẳng trước tác phẩm, trả học sinh về với quan hệ vốn có và phải có là quan hệ của bạn đọc và tác phẩm. Đây là một cơ chế có sự tương tác nhiều chiều, ưu việt, khoa học hơn các phương pháp dạy học truyền thống.

2. Nội dung chính

2.1. Tính đặc thù trong lao động nhận thức của bạn đọc

Nếu nhìn nhận học sinh là bạn đọc và hơn nữa là bạn đọc sáng tạo, giáo viên không thể không chú ý đến tính đặc thù trong hoạt động nhận thức của những bạn đọc đặc biệt này. Đối với

một tác phẩm văn chương, việc nhận thức của bạn đọc là một quá trình lao động thực thụ.

Con người nhận thức hiện thực bằng thực tiễn, kinh nghiệm và lý luận. Hoạt động chiếm lĩnh hiện thực bằng lý luận được bổ sung bằng phương thức quan hệ thẩm mỹ đối với hiện thực. Đây có thể được xem là hình thái đặc biệt quan trọng của quan hệ giữa con người với hiện thực.

Sáng tạo và cảm thụ nghệ thuật là những hình thức của chiếm lĩnh hiện thực trong mối quan hệ thẩm mỹ với thực tại. Cảm thụ văn chương, nghệ thuật là một hình thái quan trọng trong quan hệ đó.

Giữa khoa học và văn chương nghệ thuật có những điểm khác nhau trong chức năng nhận thức và phương thức tiếp nhận. “Cảm thụ văn học nghệ thuật nói chung hay cảm thụ tác phẩm văn học nói riêng mang những đặc trưng do bản thân đối tượng nhận thức quy định. Đối tượng nhận thức ở đây chính là tác phẩm văn học” [1, tr. 41].

Đối với một tác phẩm văn chương, chỉ riêng việc tiếp cận nó đã khác rất xa

¹Trường Đại học Đồng Nai
Email: qhungppdn@gmail.com

với việc tiếp cận các sản phẩm, các đối tượng, vật thể khác. Người ta không thể sử dụng các giác quan thông thường để tiếp cận, để tri giác tác phẩm văn chương. Việc này đòi hỏi người đọc phải sử dụng những giác quan cao cấp, những năng lực đặc biệt bởi cái hay, cái đẹp, những ý nghĩa, giá trị, thông điệp... của tác giả được ẩn sâu trong thế giới hình tượng, trong thế giới ngôn từ đa tầng ngữ nghĩa của tác phẩm.

Hình tượng nghệ thuật chính là nguồn tác động của cảm thụ thẩm mỹ. Đó là sự kết tinh lý tưởng thẩm mỹ của nhà văn, từ đó dẫn tới cái đẹp và sự thể hiện cái đẹp. Ở khía cạnh này, một trong những đặc trưng của hình tượng mà giáo viên Ngữ văn cần đặc biệt chú ý khi hướng dẫn học sinh tiếp cận tác phẩm với vai trò bạn đọc là tính chủ quan, không vụ lợi cả trong sáng tác và cảm thụ. “Nguồn tác động thẩm mỹ đối với bạn đọc không phải là vật thể cụ thể, trực tiếp mà là những hình tượng được xây dựng lên thông qua tưởng tượng của nhà văn theo một lý tưởng thẩm mỹ nhất định” [1, tr. 42].

Cảm thụ là hoạt động phát triển cao trong đời sống tinh thần con người. Nó đòi hỏi phải có những sự phát triển nhất định ở chủ thể cảm thụ về năng lực các giác quan, khoái cảm và thị hiếu thẩm mỹ. Cảm xúc hóa là yêu cầu chủ thể để từ đó chiếm lĩnh đối tượng thẩm mỹ và cũng là đặc trưng của cảm thụ thẩm mỹ. Sự tiếp nhận thông qua cảm xúc vì thế mang tính chủ quan. Tuy nhiên “cảm thụ chủ quan chịu sự tác động khách quan của bản thân tác phẩm” [1, tr. 79].

Bản thân tác phẩm văn chương là một đối tượng đặc thù. Nó là cái đẹp “tồn tại mà không tồn tại”. Do không tồn tại dưới dạng vật thể nên nó đòi hỏi phải có hình thức chiếm lĩnh thích hợp và cũng mang tính đặc thù, những giác quan cao cấp, năng lực đặc thù như trí tưởng tượng, óc sáng tạo, cảm xúc... phải được huy động.

Người tiếp nhận tác phẩm văn chương phải xóa dần khoảng cách giữa mình với tác giả, nâng mình lên, mở rộng kiến thức để hòa nhập vào cuộc sống được thể hiện trong tác phẩm, chiếm lĩnh tác phẩm, biến nó trở thành tài sản tinh thần của mình.

Tiếp nhận tác phẩm văn chương là hình thái hoạt động nhận thức thẩm mỹ đặc thù. Đó là một hình thái cao của quá trình đồng hóa hiện thực. Vì thế, nó là một hoạt động, một quá trình vừa khó vừa mang tính đặc thù.

Tác phẩm văn học sáng tác ra là để cho người đọc tiếp nhận. Nhưng thực tế, người đọc tiếp nhận tác phẩm rất khác nhau. Điều này một phần do tính chủ quan trong cảm thụ và tiếp nhận đem lại. Đứng ở góc độ dạy học tác phẩm văn chương trong nhà trường phổ thông, giáo viên không thể không chú ý tới vấn đề này. Mỗi học sinh sẽ có những sự quan tâm, cách nhìn, cách cảm, cách đón nhận... riêng phụ thuộc vào rất nhiều yếu tố. Xử lý tốt điều này, chất lượng và cả hiệu quả của một giờ dạy học tác phẩm sẽ có thêm cơ hội được cải thiện.

Ở một khía cạnh khác, lý luận tiếp nhận hiện đại nghiên cứu phạm trù đọc

giả như một nhân tố của quá trình văn học. Có phạm trù độc giả lớn là độc giả thực tế và độc giả trong quan niệm. “Độc giả thực tế được hiểu là những người thực hiện hoạt động đọc, bao gồm người đọc bình thường và người đọc chuyên nghiệp” [2, tr. 138]. Học sinh trong hoạt động dạy học tác phẩm văn chương là một dạng độc giả thực tế. Tất nhiên có những nét đặc trưng, đặc thù trong bản chất và hoạt động của nó.

Khi ta “thừa nhận vai trò của bạn đọc thì quan niệm và phương pháp lịch sử văn học cũng thay đổi” [2, tr. 139]. Đây cũng là một vấn đề cần đặc biệt chú ý trong cả quan niệm, tư tưởng và phương pháp dạy học của giáo viên Ngữ văn.

2.2. Vai trò bạn đọc của học sinh và hoạt động dạy học tác phẩm

2.2.1. Vấn đề học sinh là bạn đọc

Trước hết, việc trao vai trò bạn đọc sáng tạo cho học sinh là một điều mới và tích cực. Đây chính là sự vận dụng đúng đắn thành tựu của lý luận văn học về văn bản và tác phẩm. Tác phẩm văn học ban đầu chỉ đơn thuần là một văn bản, là một hệ thống mở và văn bản chỉ trở thành tác phẩm khi nó có bạn đọc. Đây cũng là sự vận dụng đúng đắn lý luận tiếp nhận với một quan niệm mới là tiếp nhận văn học chỉ có hiệu quả khi đến được với từng cá thể.

Trên thực tế, “cái mới không phải ra đời một cách đột nhiên mà bao giờ cũng phát sinh từ mầm mống đã có trong môi trường cũ. Có điều đến độ nào đó những mầm mống ấy mới trở

thành luận thuyết, thành quan điểm, thành hệ thống” [3, tr. 245].

Nguyên lý dạy học tác phẩm kiểu cũ chỉ chú trọng đến giáo viên và tác phẩm đã thất bại, không tạo được hiệu quả như mong muốn. Xu hướng chung hiện nay là đổi mới theo hướng học sinh là bạn đọc sáng tạo.

Trong dạy học theo kiểu giảng văn trước đây, học sinh là một khách thể thụ động, một “bình chứa” kiến thức và cảm xúc của giáo viên. Giáo viên giảng giải, truyền thụ kiến thức một chiều. Rung cảm đối với tác phẩm là rung cảm của giáo viên. Học sinh là người đứng ngoài.

Học sinh bị tách, bị loại ra khỏi những quan hệ vốn có và cần có. Đó là quan hệ giữa tác phẩm và học sinh nên học sinh bị đặt trong cơ chế phiến diện, què quặt.

Dạy học đổi mới trao cho học sinh tư cách bạn đọc. Điều đó có nghĩa là học sinh đã được đặt vào một vị thế bình đẳng trước tác phẩm vì giáo viên là một bạn đọc và học sinh cũng là một bạn đọc.

Thực chất của vấn đề là học sinh đã được trả lại mối quan hệ vốn có và cần có của nó. Đó là quan hệ giữa học sinh và tác phẩm. Vị trí bây giờ của học sinh là một lực lượng, một trung tâm được đặt trong một cơ chế mới, tương tác đa chiều giữa tác phẩm – giáo viên – học sinh.

2.2.2. Dạy học tác phẩm văn chương theo hướng học sinh là bạn đọc

Giữa bạn đọc và tác phẩm văn chương có “mối liên hệ giao tế xã hội, một mối liên hệ có lựa chọn đầy hứng thú với sự vận động của những năng lực

tâm lý đặc biệt” [4, tr. 117]. Đặt tác phẩm trong mối liên hệ với bạn đọc vừa phù hợp với ý định sáng tác của nhà văn, vừa “thể hiện sự nhận thức đúng đắn về con đường vận động khách quan của tác phẩm đến đời sống” [4, tr. 118].

Trong hoạt động dạy học tác phẩm văn chương ở nhà trường phổ thông, có một mâu thuẫn rất lớn nảy sinh và luôn tồn tại là “sự tiếp nhận văn chương càng chủ quan hóa, càng sâu sắc; có thông qua kinh nghiệm vốn sống và cảm xúc cá nhân thì sự tiếp nhận văn chương mới tự nguyện tự giác, mới hứng thú, mặt khác thì sự cảm thụ văn chương trong nhà trường lại tuyệt đối không phải là sự cảm thụ cá nhân, riêng lẻ mà là một quá trình giáo dục bằng tác phẩm văn chương, trong đó phải chú ý đến tính định hướng sư phạm, tính tập thể của cảm thụ” [4, tr. 65].

Từ góc nhìn của giáo viên Ngữ văn, chúng tôi thấy rằng tiếp nhận tác phẩm văn chương đã là một việc khó nhưng làm cho người khác tiếp nhận còn khó hơn bội phần. Cùng một lúc, giáo viên phải xóa được ba khoảng cách: giáo viên với tác phẩm; giáo viên với học sinh và học sinh với tác phẩm xuất phát từ ba điểm nhìn của nhà văn, giáo viên và học sinh về tác phẩm.

Quá trình tiếp nhận tác phẩm văn chương tùy thuộc vào tầm đón nhận của mỗi người. Tầm đón nhận lại phụ thuộc vào vốn sống, văn hóa, thói quen (cái gọi là *độ thị sai*)... và cả cái mà người ta gọi là *tạng*, cái *chất* riêng của mỗi người. Vấn đề này không thể khắc phục tức thời được.

Một trong những vấn đề mang tính nguyên tắc của dạy học hiện đại là phát huy tính tích cực, phát huy vai trò chủ động, sáng tạo của học sinh. Tuy nhiên, vấn đề này không thể thả nổi, không thể để cho sự sáng tạo của học sinh vượt ra khỏi tầm kiểm soát để trở thành những sự phóng túng tùy tiện, vô căn cứ, phi văn bản. Giáo viên phải giải quyết mâu thuẫn giữa tôn trọng tiếp nhận có tính chủ quan của độc giả – học sinh với việc định hướng giáo dục, tránh sự tùy tiện và phải hướng tới phương án tối ưu, tới chủ đề hợp lý nhất.

Giáo viên phải có năng lực, nghệ thuật khơi gợi những hoạt động bên trong của học sinh để học sinh tự mình tiếp nhận tác phẩm. Xét về thực chất, tiếp nhận tác phẩm văn chương là một quá trình của các hoạt động bên trong mỗi người. Đó là sự vận động tự thân, là hoạt động tự nhận thức của học sinh, không được và cũng không thể áp đặt từ bên ngoài.

Trong quá trình tổ chức dạy học, bản thân giáo viên Ngữ văn phải có được sự nhạy bén cao và tinh tế với những biến động của đời sống xã hội. Đây là một yêu cầu rất quan trọng bởi dạy học tác phẩm văn chương theo hướng xem học sinh là bạn đọc và là bạn đọc sáng tạo cũng có nghĩa là phải nhìn nhận “phản tiếp nhận” như một loại hình tiếp nhận [2, tr. 141].

Hiệu quả tiếp nhận ở học sinh không thể đo lường, đánh giá được ngay cũng là một vấn đề cần phải được đặc biệt chú ý.

2.2.3. Những thay đổi cơ bản trong hoạt động dạy học tác phẩm văn chương ở trường phổ thông

Đầu tiên là sự thay đổi nguyên lý dạy học tác phẩm. Đây là sự thay đổi hệ hình – tư tưởng hệ thống.

Hệ hình, chiến lược cũ chỉ chú trọng đến văn bản và giáo viên nên thiên về khám phá sâu, kỹ tác phẩm. Giáo viên tập trung khám phá những thông tin mới trong tác phẩm, chú ý nhiều đến những thao tác để khai thác văn bản.

Biểu hiện của hệ hình, chiến lược mới là sự chuyển trung tâm từ văn bản và giáo viên sang trung tâm là học sinh với tư cách bạn đọc. Đây thực chất là một cuộc cách mạng trong dạy học nhưng chưa được tất cả giáo viên chú trọng và nhận thức đúng đắn.

Thay đổi đáng chú ý thứ hai là thay đổi cơ chế dạy học tác phẩm.

Học sinh là một yếu tố tương tác đa chiều với các yếu tố khác, cùng các mối quan hệ của các yếu tố trong cơ chế dạy học.

Trong cơ chế dạy học cũ chỉ có hai yếu tố là nhà văn và giáo viên. Học sinh không được tính đến trong sự vận hành của nó.

Cơ chế mới gồm có ba yếu tố là giáo viên – tác phẩm – học sinh và mối quan hệ tương tác đa chiều giữa ba yếu tố đó. Học sinh đã được tính đến, được coi trọng trong sự vận hành của cơ chế mới này.

Một sự thay đổi quan trọng khác là thay đổi thực chất quá trình dạy học.

Trong quá trình dạy học cũ, giáo viên dùng tác phẩm tác động đến học sinh, giáo dục học sinh bằng tác phẩm.

Chuyển sang quá trình dạy học mới, tự thân học sinh sẽ chủ động, tích cực đọc và tiếp nhận tác phẩm. Chức năng của giáo viên cũng thay đổi và trở thành người tổ chức quá trình học sinh đọc và cảm thụ tác phẩm. Nói cách khác, với tư cách là bạn đọc, trong dạy học đổi mới, học sinh là người hoạt động, là người tham gia để tự mình chiếm lĩnh tác phẩm dưới sự hướng dẫn của giáo viên. Đề cao vai trò học sinh trong dạy học và dạy học Ngữ văn nói chung, dạy học tác phẩm văn chương nói riêng chính là đi tìm “một phương hướng cơ bản để nâng cao hiệu quả dạy văn” [4, tr. 126].

Thay đổi hệ phương pháp là một trong những thay đổi mang tính cách mạng. “Mục đích của giờ dạy học tác phẩm văn theo phương pháp mới không phải là giáo viên truyền thụ lời giảng của mình. Mục đích cao nhất là làm sao để chủ thể học sinh, dưới sự dẫn dắt của thầy, cảm nhận, khám phá, chiếm lĩnh tác phẩm. Do đó, tạo được một sự tự phát triển về trí tuệ, tâm hồn, nhân cách và năng lực” [3, tr. 246].

Hệ thống những phương pháp cũ tác động từ bên ngoài, một chiều, mang đậm tính hình thức, giả tạo. Giáo viên gần như hoàn toàn độc diễn và chỉ có xúc động của giáo viên trước tác phẩm.

Hệ thống phương pháp dạy học mới bao gồm những phương pháp “không còn là những tác động từ bên ngoài mà là phương thức vật chất hóa hoạt động bên trong của học sinh” [3, tr. 247]. Đó

có thể là tổ chức cho học sinh thảo luận nhóm, nhập vai nhân vật, đồng tác giả, đọc diễn cảm, ứng dụng công nghệ thông tin, phương tiện dạy học hiện đại... Hoạt động bên trong là quá trình tiếp nhận, là liên tưởng, tưởng tượng, khái quát, so sánh, phân tích, cảm xúc hóa, tri giác hóa...

Sự thay đổi phương pháp sẽ dẫn đến việc thay đổi thiết kế giờ học.

Giáo viên khi xây dựng giáo án kiểu cũ chỉ tập trung vào nội dung cần khai thác và biện pháp tổ chức làm sao để có thể truyền thụ hết kiến thức trong giờ học cho học sinh. Trong giáo án mới, cũng là những nội dung đó, nhưng giáo viên phải tập trung vào việc tổ chức những hoạt động gì, như thế nào... để học sinh làm việc. Điểm mấu chốt ở đây chính là sắp xếp những việc làm, những hoạt động của học sinh sao cho khoa học, hợp lý và đạt hiệu quả cao. Giáo viên hãy “nói ít hơn và chú ý hơn đến tổ chức hoạt động của học sinh” [4, tr. 127].

Giáo án theo hướng phát huy chủ thể học sinh là một giáo án mà “trong đó có sự kết hợp hài hòa, hữu cơ giữa lao động của giáo viên và học sinh trên lớp, là một giáo án trong đó vận dụng nhiều phương pháp và biện pháp rèn luyện tư duy học sinh song song với quá trình hình thành kiến thức mới, là một giáo án trong đó có được sự kết hợp nhuần nhuyễn giữa ba yêu cầu hiểu biết, giáo dục với rèn luyện” [1, tr. 240].

Từ những thay đổi đó, các tiêu chí đánh giá giờ dạy học tác phẩm văn

chương theo quan điểm mới được xác lập như sau:

Tiêu chí 1. Nhận thức của học sinh

Học sinh đã nắm được tác phẩm chưa, ở mức độ nào về chủ đề, thi pháp, vị trí văn học sử... của tác phẩm?

Tiêu chí 2. Phương pháp và hình thức dạy học

Hoạt động dạy học đã đi vào quỹ đạo của các phương pháp dạy học mới chưa, có thực sự không, ở mức độ nào về các mặt tổ chức và chú trọng các hoạt động của học sinh? Có nhiều hình thức cho học sinh hoạt động không?

Tiêu chí 3. Hiệu quả dạy học

Hiệu quả và chất lượng của giờ dạy học phải được xem xét ở các mặt kiến thức, giáo dục, cảm xúc, kỹ năng... như thế nào và ở mức độ nào?

Song song với những tiêu chí đánh giá giờ dạy học đã xác lập, giáo viên cần chú ý tìm kiếm những giải pháp tích cực, khả thi để có thể kiểm tra, đánh giá được kết quả học tập của học sinh một cách chính xác, nhanh chóng, từ đó định hướng, uốn nắn, điều chỉnh kịp thời những lệch lạc, sai lầm (chắc chắn sẽ có) ở học sinh trong quá trình tiếp nhận, cảm thụ tác phẩm văn chương.

3. Kết luận

Trong quá trình đổi mới phương pháp dạy học, việc xác định lại vai trò của học sinh là rất cần thiết. Xem học sinh là bạn đọc sẽ giúp học sinh đến với tác phẩm bằng cái tôi, cái riêng của mình. Đặc trưng của việc đọc văn là khả năng và hiệu quả cảm xúc hóa. Mục đích của nhà văn là truyền cảm xúc, tác động vào tình cảm bạn đọc. Do đó,

trong nhà trường, dạy tác phẩm văn chương là phải dạy cho các em biết cảm xúc, biết rung động trước cái đẹp. Muốn vậy, học sinh phải vượt qua được khoảng cách giữa nhà văn và bạn đọc, nghĩa là phải tạo được một hành vi kiến tạo, gắn liền tưởng của mình với liên tưởng của nhà văn. Được như vậy, việc dạy học tác phẩm văn chương mới thực sự có hiệu quả.

Trong thời đại của thế giới phẳng, cùng với sự bùng nổ thông tin và các cuộc nhảy vọt của khoa học công nghệ, học sinh có điều kiện cực kỳ thuận lợi để tiếp cận, tiếp nhận tri thức khoa học

và văn chương nghệ thuật. Tư cách bạn đọc và hơn nữa là bạn đọc sáng tạo của học sinh cũng càng có điều kiện để bộc lộ và phát huy.

Từ góc nhìn sư phạm, chúng tôi cho rằng giáo viên vẫn phải bằng mọi cách, thông qua các hoạt động dạy học để tạo ra được các rào cản cần thiết từ trong ý thức của học sinh, hình thành năng lực đề kháng đối với những ảnh hưởng, tác động của các luồng văn hóa, văn nghệ xấu, lệch lạc cho học sinh. Đó cũng là một cái đích vô cùng quan trọng của dạy học đổi mới.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Phan Trọng Luận (2003), *Văn chương – Bạn đọc sáng tạo*, NXB Đại học Quốc gia, Hà Nội
2. Trần Đình Sử (1991), “Tiếp nhận – Bình diện mới của lý luận văn học”, *Văn học nghệ thuật và sự tiếp nhận*, Viện Thông tin Khoa học xã hội, Hà Nội
3. Phan Trọng Luận (2007), *Văn học nhà trường, nhận diện, tiếp cận, đổi mới*, NXB Đại học Sư phạm, Hà Nội
4. Phan Trọng Luận (chủ biên) (2008), *Phương pháp dạy học văn*, NXB Đại học Quốc gia, Hà Nội

READER ROLE OF STUDENTS IN TEACHING LITERARY WORKS IN HIGH SCHOOLS

ABSTRACT

Considering students as readers is a positive perspective, which brings changes in the teaching of literary works in various aspects such as teaching principles, teaching mechanisms and processes, and methodologies, design teaching and evaluation criteria for a lesson plan. Taking full advantages and bringing into full play of the positive changes will contribute significantly to promoting innovation and improving the quality and effectiveness of Language and Literature teaching in high schools.

Keywords: *Creative readers, students are readers*

(Received: 7/10/2019, Revised: 24/11/2019, Accepted for publication: 16/12/2019)